

THE FRAGMENTATION OF POLITICAL POWER IN REFORM PROGRAMMES AND CONSTITUTIONAL PROJECTS IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

Iulian PÎNIȘOARĂ
Lecturer PhD

Faculty of Education Sciences, Law and Public Administration
"Constantin Brâncuși" University of Târgu-Jiu

ABSTRACT:

THE PROFOUND CHANGES THAT TOOK PLACE IN ROMANIAN SOCIETY IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY WERE ALSO REFLECTED IN POLITICAL LIFE, AT LEAST AT A THEORETICAL LEVEL. THE BREAK WITH THE OTTOMAN EMPIRE, WHICH WAS ENTERING ITS FINAL PHASE AFTER THE RETURN TO THE LANDED DOMINIONS, MADE PART OF THE ROMANIAN POLITICAL ELITE TURN ITS ATTENTION TOWARDS THE WEST. POLITICAL PRINCIPLES SUCH AS THE SEPARATION OF POWERS IN THE STATE, NATIONAL SOVEREIGNTY, POLITICAL REPRESENTATION, RULE OF LAW, THE CONSTITUTIONAL REGIME AND POLITICAL REPRESENTATIVENESS BEGAN TO MAKE THEIR WAY INTO THE POLITICAL VOCABULARY OF THE PRINCIPALITY. MANY POLITICAL REFORM PROJECTS ADVOCATE THE ADOPTION OF A MODEL BASED ON THE PRINCIPLE OF THE SEPARATION OF POWERS IN THE STATE, A PRINCIPLE THAT MONTESQUIEU HAD ALREADY SET OUT IN THE MID-18TH CENTURY IN HIS WELL-KNOWN WORK THE SPIRIT OF THE LAWS. HOWEVER, THE MODERNIZATION OF ROMANIAN SOCIETY WAS AN EXTREMELY DIFFICULT TASK, GIVEN THAT THE VAST MAJORITY OF THE INHABITANTS OF WALLACHIA AND MOLDAVIA LIVED IN RURAL AREAS, IN PRECARIOUS ECONOMIC CONDITIONS AND WITHOUT ACCESS TO INSTITUTIONAL EDUCATION.

KEY WORDS: POLITICAL ELITE, SEPARATION OF POWERS, POLITICAL REPRESENTATION, MONTESQUIEU, EDUCATION, CONSTITUTION

Reglementarea împărțirii puterii politice între instituțiile centrale ale statului se realizează prin intermediul actelor fundamentale. În prima jumătate a secolului al XIX-lea au fost redactate multe documente care încercau să creioneze diverse formule de organizare politică pentru Principate, însă pentru foarte puține dintre ele a fost utilizată denumirea de constituție. Astfel de documente purtau diverse denumiri precum “așezământuri”, “pravile”, “reglemente” ori, cum este cazul primului asemenea act la care ne vom referi mai jos, “plan sau formă dă oblauduire”¹. Termenul de constituție nu făcea încă parte din vocabularul politic din Principate. Unul dintre motive este reprezentat de reticența unora dintre marii boieri munteni și moldoveni față de acest termen și conotațiilor care îi erau conferite. În corespondența dintre Mihail Sturdza și consulul rus Minciaki, cel care avea să devină domnitor al Moldovei aprecia că noile idei politice privind guvernarea ar fi reprezentat o amenințare la

¹ Radu Carp, Ioan Stanomir, Laurențiu Vlad, *De la “pravilă” la “constituție”. O istorie a începuturilor constituționale românești*, Editura Nemira, București, 2002, pp. 16-17.

adresa instituțiilor “consacrate” a căror legitimitate era dată de însăși vechimea lor și deci, pe cale de consecință denumirea de constituție însăși nu reprezenta altceva decât un “atentat împotriva autorității” ce nu putea avea alt efect decât “dezorganizarea”¹.

Un prim document care își propunea realizarea unui model de organizare a instituțiilor statului a fost cel întocmit de către logofătul Dimitrie I. Sturdza și cunoscut sub denumirea de “Plan sau formă dă obləduire republicească aristo-dimocraticească în Moldova” în anul 1802.²

Chiar dacă era vorba de un proiect de constituție, și mai ales de un proiect republican, cunoscutul mare boier moldovean fiind unul dintre puținii admiratori ai sistemului republican la acea vreme, modul în care autorul a conceput organizarea instituțiilor statului a fost unul ce amintea mai mult de republicile italiene medievale decât de un model modern occidental. Cu toate acestea proiectul era unul “lucrat” cu foarte multă migală și rigoare.³ Datorită preocupării de a desena un model de împărțire a competențelor de conducere a treburilor publice, acest document este cel mai complet cel mai articulat, nu numai până în vremea sa, ci chiar până la Regulamentele Organice.⁴ “Temelia” acestui proiect, așa cum se pronunța chiar autorul său, era reprezentată de cele trei organisme ce aveau să exercite puterea politică. Astfel, în chiar preambulul documentului se arăta că puterea urma să fie exercitată de trei organisme colegiale și anume un Mare Divan alcătuit din cincisprezece membri, un alt organism intitulat Divanul Pravilnicesc alcătuit, de asemenea, din cincisprezece membri precum și un al treilea, Divanul de Jos, fiecăruia dintre cele trei atribuindu-li-se competențe diferite. De fapt este vorba, mai degrabă, de o partajare de competențe între cele trei organisme prevăzute în document, decât o punere în practică a principiului separației puterilor în stat.

Una dintre cele mai importante atribuții ce reveneau Divanului cel Mare, potrivit primului alineat al Capitolului I, era aceea de a “sângui ... pentru cele trebuincioase a se face pentru folosul de obște”, adică de a satisface interesul public. Asta după ce, în preambulul documentului se preciza că scopul redactării acestui document era acela “ca de acii înainte să se înceapă și orânduiala cea cuviincioasă pentru fericirea unui loc”⁵.

Singurul element care ne poate duce cu gândul către principiul separației puterilor în stat este precizarea că Divanul Pravilnicesc și Divanul de Jos nu vor “spânzura în nici un chip” de Divanul de Sus, ceea ce ar fi trebuit să asigure autonomie de funcționare acestor organisme. Planul lui Dimitrie I. Sturdza (sau al lui Ioan Cantacuzino, după aprecierea lui Dan Berindei), nu prevede o structură de exercitare a puterii politice bazată pe principiul separației puterilor în stat, întrucât Divanul de Sus urma să ocupe un rol preponderant în structura de putere schițată aici, cumulând atribuții ce sunt exercitate de către puterea legislativă cu unele atribuții specifice executivului. Astfel, conform documentului, Divanul de Sus “va ave toată grija izvodirii capetilor prăvălnicești asupra sa ... va sângui pentru cele trebuincioase a se face pentru folosul de obște ... va avea privighere pentru păstrarea năravurilor bune ... va fi păstrătorul și

¹ *Documente privitoare la istoria românilor*, urmare la colecția lui Eudoxiu Hurmuzaki, adunate de Dimitrie A. Sturdza, Dimitrie C. Sturdza, Octavian Lugoșianu, supliment I, vol. IV, București, 1891, p. 7, apud. Ibidem, p. 20.

² Cristian Ionescu, *Dezvoltarea constituțională a României. Acte și documente 1741-1991*, Ediția a III-a, Editura C. H. Beck, București, 2016, p. 47. Potrivit unor cercetări mai noi, se pare însă că proiectul de constituție ar fi fost redactat de către Ioan Cantacuzino, istoricul Dan Berindei apreciind că documentul ar fi fost redactat, cel mai probabil, în anul 1790.

³ Valeriu Șotropa, *Proiectele de constituție, programele de reforme și petițiile de drepturi din Țările Române, în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1976, p. 41.

⁴ Ibidem.

⁵ Cristian Ionescu, *op. cit.*, p. 47.

orânduitoriu tot vinitului și cheltuielii republicii ... va fi încărcat cu trebile streine ce va avea republica ... va avea toată purtare de grijă a toatei părții ostășăști a republicii”¹.

Tot în primul capitol erau reglementate și condițiile în care putea fi ales un nou membru al Divanului de Sus. În cazul decesului, al imposibilității de a-și exercita atribuțiile sau în alte cazuri, un nou membru urma a fi ales, pentru un mandat pe viață, din rândurile marii boierimi, de către ceilalți membri ai Divanului de Sus, cu majoritate de voturi iar în caz de egalitate, câștigătorul urma a fi desemnat prin tragere la sorți. Erau stabilite și condițiile de eligibilitate: “traiful celui de a fi primit de membru al Divanului cel Mare trebuie să fie știut de cinstit, să fie înțelept și cu iubire de patrie, și cel mai puțin să fie om de trăizăci de ani, ca având toate aceste daruri, să poată fi și vrednic de credința ce i se dă”².

Lucrările Divanului cel Mare aveau să se desfășoare pe comisii alcătuite din câte trei membri.

O primă comisie avea atribuții în materie de educație, urmând a “străjui asupra tuturor școalelor țării și alte asămene așezări, făcute pentru ca creștere tinerilor, atât de parte bărbătească, cât și de parte femeiască, să poată fi de îndestul pentru a săvârși la toate obraziile ce vor face, din neamu în neamu, lăcuitori buni republicii”³. Accesul tuturor tinerilor la educație era garantat, chiar împotriva voinței părinților (cu sila, după cum se preciza în textul articolului respectiv) copii fără părinți urmând a fi preluați de către instituții ce urmau a fi susținute financiar de către “republică”.

Un al departament urma a fi reprezentat de “păstrătorii năravurilor bune”, un fel de minister de interne. Acesta urma a se ocupa de “cele netrebnice și pre cele ce pricinuesc desfrânare sau scandal de obște ... pentru parte sănătății, cum lăzăreturi și altele, ce pot fi drept binile de obște”⁴.

Celelalte trei comisii aveau atribuții în domenii la fel de importante precum finanțele, relațiile cu alte state, precum și un fel de minister al apărării.

Analizând toate aceste dispoziții, este evident faptul că acest proiect viza organizarea Moldovei sub forma unei oligarhii în cadrul căreia cel mai important rol îl avea Divanul de Sus ce cumula unele atribuții specifice puterii executive cu unele ce aparțin, în mod tradițional, puterii legislative. Nu suntem, prin urmare, în fața unui proiect care să fi realizat o departajare clară între puterea legislativă și cea executivă, dar se realizează un prim pas prin menționarea interesului general (folosul de obște, cum se preciza în document) ca obiectiv principal al puterii politice, fapt ce reprezintă începutul constituirii oricărui sistem politico-administrativ.

Ideile politice cuprinse în proclamațiile emise în timpul mișcării conduse de Tudor Vladimirescu au generat, pentru perioada imediat următoare, preocuparea pentru redactarea unor programe de reformă politică, socială și economică, atât în rândul marii boierimicât și în rândul boierimii mici și mijlocii, atât în Moldova cât și în Valahia. Unele dintre aceste documente conțineau măsuri menite să ofere o nouă arhitectură structurii de putere, inspirate de principiul separației puterilor în stat, enunțat de către Montesquieu încă de la 1748, anul apariției lucrării sale *Despre spiritul legilor*.

Odată ce termenul constituție începe să intre în vocabularul politic românesc, definițiile oferite acestui concept sunt din ce în ce mai complexe. Este cazul lucrării *Vocabular franțezoromânesc* apărută în anul 1840 și semnată de Florian Aron, Georges Hill și Petrache Poenaru, lucrare ce reține următoarele definiții:

¹ Ibidem.

² Ibidem, p. 48.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

“Constitution – constituțiune, compunerea, alcătuirea, întocmirea, formarea unui totu, unui lucru întregu, din mai multe părți unite împreună (...), temperamentu, alcătuirea din lăuntru a corpului omenesc (...), constituțiune, forma unui guvern, unei stăpâniri; șartă, lege fundamentală care hotărăște forma guvernului și care regulează drepturile politice ale cetățenilor. Constitutions d'un état – adunare, culegere de legile fundamentale ale unui stat.

Constitution civile du clergé – organizațiunea clerului franțezu, hotărâtă de Adunarea Constituantă în 12 iulie 1790; poruncă legiuire, hotărâre, regulamentu, vorbindu de legislațiunea veche sau în materie bisericească; așezământul orânduirea, întemeierea unui venitului unei pensii, chiaru venitul sau pensia.

Constitution d'avoué – declarațiune, hotărâre ca cutare avocatului va apăra drepturile cutăruia părți prigonitoare într-o judecată”¹.

Un program care conținea, pe lângă propunerile de reformă politică și un nou model de organizare a statului, bazat pe principiul separației puterilor în stat, a fost inserat într-un document ce datează de la jumătatea lui aprilie 1821 (19 aprilie). *Proclamația lui Alexandru Ipsilanti către locuitorii Țării Românești în care își arată părerea cu privire la organizarea în viitor a țării* era izvorâtă din “adevăratele și singurele simțăminte ce le am față de fiii nobili ai Daciei în această clipă în care patria lor scumpă se află în situația că, sau nu-și va găsi niciodată calea fericirii sau va apare proslăvită, strălucită și numărată printre popoarele civilizate ale Europei”².

Într-un paragraf al documentului era relevată necesitatea ca noul organism politic să fie alcătuit cu respectarea principiului separației puterilor în stat, puterea legiuitoare urmând a fi “despărțită” de puterea “săvârșitoare”. Erau luate în considerare ambele modele de structură parlamentară, fără a se opta pentru un parlament monocameral sau pentru unul bicameral. În cadrul acestui organism legislativ urmau a se regăsi reprezentanți “din toate clasele societății dacice”³.

O altă propunere de organizare a puterii politice pe baza principiului separației puterilor în stat era formulată într-un memoriu adresat Rusiei țariste spre sfârșitul anului 1821. Documentul în cauză a fost redactat de către unul dintre reprezentanții marii boierimi și este unul dintre cele mai complexe programe de reformă elaborate în deceniul ce a urmat mișcării conduse de Tudor Vladimirescu.

Forma de guvernare era, ca în mai toate proiectele de reformă politică redactate în acea perioadă în cele două principate, una republicană și aristocratică, întrucât accesul la funcțiile publice importante era rezervat exclusiv reprezentanților marii boierimi. Și în acest caz avem de a face cu o modalitate de împărțire a puterii politice care încerca să țină seama de principiul separației puterilor în stat. Puterea legislativă urma să fie exercitată de către un organism intitulat “sfat de obște”, alcătuit din boieri pământeni, ca organism deliberativ ce avea, în primul rând o funcție legislativă, singurul organism decident în materie de legiferare și în “verice alte politicești lucruri folositoare patriei”⁴. Puterea executivă urma a fi exercitată de către un alt organism colegial intitulat Divanul “cel dintâi”. Alcătuit din mitropolit, un episcop, patru mari boieri și un secretar, acesta urma să aibă, în primul rând, atribuții administrative și fiscale. Îi revenea, de asemenea, sarcina de a realiza controlul finanțelor statului. Sarcina întocmirii bugetului revenea unui alt organism, Divanul “al doilea”. Alcătuit din șapte mari

¹ *Documente privitoare la istoria românilor*, urmare la colecția lui Eudoxiu Hurmuzaki, adunate de Dimitrie A. Sturdza, Dimitrie C. Sturdza, Octavian Lugoșianu, supliment I, vol. IV, București, 1891, p. 7, apud. Ibidem, p. 20.

² Ibidem, p. 73.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

boieri, acesta urma să aibă, pe lângă sarcina întocmirii bugetului și atribuții în materie judecătorească. Hotărârile sale puteau fi apelate în fața Divanului “dintâi”, la fel și bugetul trebuia să fie aprobat de către același Divan “dintâi”¹.

Proiectul de constituție redactat de către Ionică Tăutu pentru Moldova reprezintă o altă încercare de punere în practică a principiului separației puterilor în stat. Astfel, articolul (pontul) 19 stabilea că puterea “ocârmuirii și a împlinirii” urma să fie încredințată domnitorului, în timp ce puterea legislativă urma să fie exercitată, în mod colectiv, de către domnitor și sfatul obștesc. Acest organism urma să fie alcătuit, între alții, din mitropolit, cei doi episcopi, de Roman și de Huși, și câte un boier ce urma să fie trimis de către fiecare ținut. Acest sfat trebuia să fie convocat de către domnitor, dar putea să se reunească și din proprie inițiativă. Ședințele acestui for deliberativ urmau a avea loc fie la curtea domnească, fie într-un alt loc².

Sfatul obștesc urma să aibă în primul rând atribuții în materie de legiferare. De asemenea, urma să aibă putere decizională în materii precum înființarea de școli și alte așezăminte publice, administrarea bisericilor și a mănăstirilor³.

Articolele 24 – 37 stabileau modul în care urma să funcționeze “puterea” judecătorească⁴.

Adoptarea Regulamentelor Organice în Țara Românească și Moldova reprezintă un pas înainte în privința adaptării principiului separației puterilor în stat la realitățile politice și sociale românești. Necesitatea unei asemenea modernizări era subliniată chiar în textul Regulamentelor: “Despărțirea puterilor ocârmuitoare și judecătorească fiind cunoscută că este neapărat de trebuință pentru buna orânduială în pricini de judecată și pentru paza dreptăților particularilor, aceste două ramuri de ocârmuire vor fi de acum înainte cu totul deosebite”, așa cum se preciza în art. 212 al Regulamentului Organic al Valahiei⁵.

Domnitorul putea cenzura activitatea legislativului prin intermediul dreptului de veto și avea dreptul de a dizolva adunarea legislativă⁶.

Puterea executivă era încredințată domnitorului (în textul Regulamentelor Organice figura sub denumirea de putere suverană de administrație și de paza bunei rânduieli și a liniștei publice)⁷, în timp ce puterea legislativă era încredințată unui parlament denumit, în ambele Principate, Obicinuita Obștească Adunare.

Titular al puterii executive, domnitorul era ales pentru un mandat pe viață. Orice candidat trebuia să aibă vârsta minimă de 40 de ani și să aparțină unei familii a cărei “nobilitate să se sue cel puțin la moșul său și a căruia naturalizație, potrivită cu obiceiurile Țării, să înceapă de la tatăl său”, aliniatul următor stabilind care erau categoriile de boieri care puteau emite pretenții la ocuparea funcției de domnitor⁸.

Vacanța tronului era și ea reglementată. Astfel, potrivit articolului 44 din Regulamentul Organic al Valahiei și articolului 46 al Regulamentului Organic al Moldovei, mandatul interimar al căimăcămiilor avea să dureze până în momentul în care Poarta “întărea” alegerea

¹ Ibidem.

² A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România, volumul I, De la origini până la 1866*, Albert Baer, București, 1910, p. 575.

³ Valeriu Șotropa, *op. cit.*, p. 59.

⁴ Ibidem.

⁵ Paul Negulescu, George Alexianu, *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, Întreprinderile Eminescu S. A., București, 1944, vol. I, p. 105.

⁶ Emanuel Turczynski, *De la iluminism la liberalismul timpuriu*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2000, p. 143.

⁷ Paul Negulescu, George Alexianu, *op. cit.*, p. XL.

⁸ Ibidem, p. 6.

domnitorului, urmând ca, mai apoi să dea “cuvânt de ocârmuirea lor și socoteală de cheltuiala veniturilor Țării, atât Domnului cât și Obicinuitei Obștești Adunări”¹.

O altă inovație a Regulamentelor Organice o reprezintă înlocuirea vechii denumiri de dregător cu cea de ministru, așa cum apare, între altele, în articolul 46 al Regulamentului Organic al Valahiei prin care se stabilește interdicția ca miniștrii să fie desemnați din rândul Obicinuitei Obștești Adunări. Domnitorul exercita puterea executivă prin intermediul miniștrilor, care nu puteau acționa împotriva deciziilor politice ale domnitorului motiv pentru care acesta din urmă era responsabil pentru actele miniștrilor săi.

Puterea legislativă era încredințată Obicinuitei Obștești Adunări. Aceasta era alcătuită din: “mitropolitul țării, și în Țara Românească și în Moldova, acesta urmând a îndeplini și funcția de președinte al acestei adunări; cei trei episcopi eparhioți din Țara Românească (al Râmnicului, al Buzăului și ce al Argeșului) și cei doi episcopi eparhioți în cazul Moldovei (cel al Romanului și cel al Hușiului); douăzeci de boieri de treapta întâi, pământeni și având vârsta minimă de treizeci de ani în cazul Valahiei și de către șaisprezece boieri, tot de rangul întâi, pământeni sau împământeniți, în vârstă de cel puțin treizeci de ani și să fie locuitor al Iașiului pentru cazul Moldovei; nouăsprezece deputați reprezentanți ai județelor, câte unul pentru fiecare județ plus unul pentru orașul Craiova, în Valahia și șaisprezece deputați reprezentanți ai ținuturilor, câte unul pentru fiecare ținut, în cazul Moldovei².”

Regulamentele Organice precizau că toate proiectele de lege urmau a fi dezbătute în primul rând în cadrul Obicinuitei Adunări Obștești.

Obicinuita Obștească Adunare avea, între altele, funcția de indica “Domnului, prin anaforale, năpăstuirile și plângerile Țării și încă, de va fi trebuință, să le facă cunoscute la amândouă Curțile”³.

De asemenea, Obicinuita Adunare Obștească avea dreptul de a aduce la cunoștința domnitorului orice element care ținea de interesul public, “rugându-l” pe domnitor să aibă în vedere și să analizeze toate aceste elemente.

Un alt model de organizare politică pe baza principiului separației puterilor în stat îl reprezintă proiectul de Constituție elaborat de către Ion Câmpineanu în anul 1838. Litera b. a acestui proiect statua că “toți rumânii sunt deopotrivă înaintea pravilii”, precum și egalitatea de șanse pentru “posturile” civile și militare. Se prevedea, de asemenea, desființarea privilegiilor fiscale⁴.

Potrivit prevederilor cuprinse în paragraful e., puterea executivă (sau săvârșitoare) era atribuită “suveranului”, cel mai “înalt” șef al statului, care era în același timp și comandantul forțelor armate. Ca șef al forțelor armate, suveranul avea printre prerogativele sale pe acelea de a declara război și de a încheia pacea. De asemenea, putea încheia tratate de alianță, dar și tratate comerciale. De voința domnitorului depindea și numirea în funcțiile publice. Persoana suveranului inviolabilă⁵.

Separația puterilor în stat, după modelul propus de Ion Câmpineanu nu era însă completă, întrucât, potrivit prevederilor cuprise la litera h., puterea judecătorească “purcede” de la suveran. Hotărârile judecătorești ale instanțelor urmau a se pronunța în numele magistraților, numiți pe viață și răspunzători pentru “vinele” lor⁶.

¹ Ibidem, p. 8.

² Ibidem, pp. 9, 181.

³ Ibidem, pp. 11, 183.

⁴ Cristian Ionescu, op. cit., p. 157.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

Interesant este conținutul paragrafului următor care statua că “în vreme de război puterea suveranului va fi apurarea dictatorială”¹.

Suveranul exercita puterea executivă prin intermediul miniștrilor, aceștia fiind răspunzători pentru toate “acturile administrației”².

Puterea legislativă urma să fie exercitată de către Reprezentația națională în care urmau a fi reprezentați “toți rumânii fără osebire”³. Pe lângă funcția legislativă se conturează și funcția de control a Reprezentației naționale care “cercetează toate actele din lăuntru și din afară ale miniștrilor răspunzători”. Textul proiectului consacră și instituția imunității reprezentanților națiunii, întrucât aceștia “nu pot fi dați sub judecată de cât după ce adunarea volnicește a lor arestuire”.⁴

¹ Ibidem.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem, p. 158.

BIBLIOGRAFIE

- Barnoschi, D.V., *Originile democrației române. “Cărvunarii”. Constituția Moldovei dela 1822*, Editura Viața Românească, Iași, 1922;
- Carp, Radu; Stanomir, Ioan; Vlad, Laurențiu, *De la “prăvilă” la “constituție”. O istorie a începuturilor constituționale românești*, Editura Nemira, București, 2002;
- Florescu, Radu R., *The struggle against Russia in the Romanian Principalities. A Problem in Anglo-Turkish Diplomacy, 1821-1854*, The Center for Romanian Studies, Iași, 1997;
- Filitti, Ioan C., *Frământările politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1829*, Editura Cartea Românească, București, 1932;
- Georgescu, Vlad, *Istoria ideilor politice românești 1369-1878*, Colecția istorică Ion Dumitru-Verlag, Munchen, 1987;
- Ionescu, Cristian, *Dezvoltarea constituțională a României. Acte și documente 1741-1991*, Ediția a 3-a revăzută și adăugită, Editura C. H. Beck, București, 2016;
- Negulescu, Paul; Alexianu, George, *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, Întreprinderile Eminescu S. A., București, 1944, vol. I;
- Șotropa, Valeriu, *Proiectele de constituție, programele de reforme și petițiile de drepturi din Țările Române, în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1976;
- Turczynski, Emanuel, *De la iluminism la liberalismul timpuriu. Vocile politice și revendicările lor în spațiul românesc*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2000;
- Xenopol, A. D., *Istoria partidelor politice în România, volumul I, De la origini până la 1866*, Albert Baer, București, 1910.